

Components of Islamic Commitment In the novel Layali Turkestan by Najib Kilani

Ghasem Ebrahimi

Ghasem Mokhtari

Abstract

Najib Kilani is one of the pioneers of committed Islamic literature who is one of the most famous theorists of contemporary Islamic literature with many works in this field. One of Kilani's most prominent novels is *Layali Turkestan*, in which he deals with the anti-colonial struggles of the Muslim people of Turkestan. The present study, based on the in-text approach and content analysis method, deals with the issue of commitment to Islam and Islamic teachings in this novel and reflects committed issues in it. According to the researches, it can be said that Najib Kilani in *Layali Turkestan* has paid much attention to the issue of Islam and Islamic values and adherence to Islam and its concepts. The prohibition of marrying infidels, defending Islam, not befriending the enemies of God, denying the humiliation of Islamic law, being inspired by the Qur'an, and martyrdom are clear examples of commitment to Islam in this novel.

Key words: Committed Literature, Religious Commitment, Najib Kilani, *Layali Turkestan*

مؤلفه‌های التزام اسلامی در رمان لیالی ترکستان نجیب کیلانی

قاسم ابراهیمی^۱

قاسم مختاری^۲

چکیده

نجیب کیلانی از پیش گامان ادبیات متعهد اسلامی به شمار می‌آید که با تألیف‌های فراوان در این حوزه، از مشهورترین نظریه‌پردازان ادب اسلامی معاصر است. از جمله برجسته‌ترین رمان‌های کیلانی، رمان لیالی ترکستان است که در آن به مبارزه‌های ضد استعماری مردم مسلمان ترکستان پرداخته است. پژوهش حاضر با تکیه بر رویکرد درون‌متنی و با روش تحلیل محتوا به موضوع تعهد به اسلام و آموزه‌های اسلامی در این رمان و انعکاس موضوعات متعهدانه در آن پرداخته است. با بررسی‌های انجام‌شده می‌توان گفت که نجیب کیلانی در لیالی ترکستان به مقوله اسلام و ارزش‌های اسلامی و التزام به اسلام و مفاهیم آن، بسیار پرداخته است. تحریم ازدواج با کفار، دفاع از اسلام، به دوستی نگرفتن دشمنان خدا، نفی تحقیر شرایع اسلام، الهام‌پذیری از قرآن و شهادت از نمونه‌های بارز تعهد به اسلام در این رمان به شمار می‌رود.

واژه‌های کلیدی: ادبیات متعهد، التزام دینی، نجیب کیلانی، لیالی ترکستان.

۱. دانشجوی مقطع دکتری رشته زبان و ادبیات عربی دانشگاه اراک. (نویسنده مسئول)
qasem.ebrahimi@gmail.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه اراک. q-mokhtari@araku.ac.ir

مقدمه

التزام و تعهد در ادبیات به معنای مشارکت شاعر و نویسنده در مسائل اجتماعی، سیاسی و اخلاقی است. تعهد در هنر و ادبیات یکی از مباحث چالش برانگیز است که همواره مورد توجه و اهتمام صاحب نظران حوزه هنر و ادبیات بوده است.

پایبندی به آموزه‌های اسلامی و اعتقاد به اینکه ادبیات ملتزم به حقیقت، همان ادبیات اسلامی است، به عنوان مدلی از تفکر، دارای طرفداران فراوان و بسیار جدی با استدلال‌های تأمل پذیر است. برخی ناقدان و نویسندگان بر این باوراند که نباید شعر و ادبیات به گونه‌ای در خدمت گرایش‌های فکری در آید که روح هنری خود را از دست بدهد؛ اما پرداختن به آموزه‌های دینی به‌ویژه در منظومه‌های معاصر، به غنای هنری و ادبی شعر و آثار هنری افزوده است.

التزام ادبی در قرن اخیر در ادبیات عربی به دلیل شرایط خاص حاکم بر کشورهای اسلامی که مهم‌ترین آن، استعمار و اوج گرفتن مبارزات اجتماعی و سیاسی برای رهایی از بند استعمار و اشغال بوده، در خدمت مبارزه با اشغالگران و آزادی از بند استعمار و نیز حل مشکلات مردم قرار گرفته است. بسیاری از شاعران و نویسندگان اسلامی، رهایی ملت‌ها از بند استعمار و نجات مردم از مصائب و مشکلات اجتماعی را در گرو پایبندی ریشه‌دار و هدفمند به اسلام دانسته‌اند. آنان برای رهایی از این مشکلات، گرایش و بازگشت به مبانی اصیل اسلام را به عنوان تنها راه باقی مانده فراروی کشورهای اسلامی می‌دانند.

نجیب کیلانی، پیش‌گام ادبیات اسلامی در زبان عربی است؛ چراکه تعداد بی‌شماری رمان و داستان کوتاه را به ادبیات عربی تقدیم کرده که اغلب دارای صبغه اسلامی است. وی با نگارش این آثار توانست الگوهای والایی را به ادبیات در زمینه رمان و قصه عرضه کند. (ر.ک. محمد القاعود، بی‌تا: ۱۳) علاوه بر این، او از معدود نویسندگان جهان عرب است که از دیدگاه ژرفی برخوردار است و در داستان‌هایش به فراتر از جهان عرب پرداخته و در رمان‌های خود از ظلم و ستمی که برای مسلمانان در کشورهای اندونزی، ترکستان، نیجریه و... رفته، پرده برداشته است.

نجیب کیلانی به هنرهای دیگری از شعر، نمایش نامه، بررسی های نقدی و داستان های کوتاه پرداخته است؛ اما بیشترین سعی و تلاش و اهتمام ناقدان به رمان های اسلامی اوست. گرایش های اسلامی او وجه تمایز و مشخصه رمان های اوست. رمان های او آینه تمام نمای افکار و دیدگاه های سیاسی و اجتماعی اش است. وی همچنین از تاریخ و فرهنگ اصیل اسلامی جهت پایه ریزی رمان هایش الهام می گیرد. در این میان با نگاهی به آثارش می توان دریافت که وی پیام استقلال، آزادی و بازگشت به هویت اسلامی برای جوامع اسلامی را دارد؛ جوامعی که در روزگار او مبتلا به انواع فسادهای فکری، سیاسی و اجتماعی و عقب ماندگی ها بوده است. کیلانی با افکار و اندیشه های دینی و میراث اسلامی آشنایی کامل دارد و تلاش کرده این افکار و اندیشه ها و این میراث برجسته ماندگار را به شیوه های مختلف در آثار خود به کار گیرد.

پیشینه بحث

در زمینه نقد و بررسی رمان های نجیب کیلانی، کتاب ها و مقاله های بسیاری نوشته شده است.

عبدالله بن صالح العرینی در کتاب الإلتجاه الإسلامی فی أعمال نجیب الکیلانی القصصیة به بررسی کلی رمان ها و مجموعه داستان های نجیب کیلانی پرداخته و از منابعی که از آن ها الهام گرفته، تنها تاریخ و اوضاع کنونی جوامع اسلامی را بررسی می کند و سپس به تحلیل ساختار هنری رمان های وی می پردازد.

حلمی محمد القاعود نیز در کتاب الواقعیة الإسلامیة فی روایات نجیب الکیلانی، رئالیسم اسلامی را در چهار رمان «اعترافات عبد المتجلی»، «امرأة عبد المتجلی»، «قضية ابو الفتوح الشرقاوی» و «ملکة العنب» بررسی کرده است.

صدیقه زودرنج در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی و تحلیل نقش و جایگاه نجیب کیلانی در داستان نویسی اسلامی معاصر» به بررسی نقش و جایگاه نجیب کیلانی در ادبیات داستانی معاصر عربی پرداخته است.

شهلا زمانی پایان نامه ای تحت عنوان «شخصیت پردازی زن در ادبیات داستانی با نگاهی

به سه رمان: «لیالی ترکستان»، «عذراء جا کارتا»، «عمالقة الشمال» نجیب کیلانی نوشته است. از دیگر پژوهش‌های انجام شده در این راستا، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مقاله «نجیب کیلانی، تاریخ اسلامی و هنر رمان‌نویسی» اثر فرامرز میرزایی، «استعمارستیزی در رمان‌های اسلامی نجیب الکیلانی» از صلاح‌الدین عبدی، «شخصیت پردازی زن در ادبیات داستانی نجیب کیلانی» اثر صلاح‌الدین عبدی، «بررسی و تحلیل عنصر درون‌مایه در رمان «الطریق الطویل» اثر نجیب الکیلانی» از زهرا افضلی، «رنالیسم در داستان‌های کوتاه نجیب الکیلانی با استناد به مجموعه داستانی "الکابوس" از انسیه خزعلی»، «تقابل اندیشه‌های واقع‌گرایی اسلامی و واقع‌گرایی سوسیالیستی در رمان «عذراء جا کارتا» اثر نجیب الکیلانی» از صدیقه زودرنج، «بررسی و تبیین جایگاه زن در روایات نجیب الکیلانی» از کبرا خسروی. هر کدام از کتاب‌ها و پژوهش‌های مذکور در به ثمر رسیدن پژوهش حاضر مفید بوده است؛ اما اثر مستقلی که مؤلفه‌های التزام اسلامی در رمان لیالی ترکستان را بررسی کرده باشد یافت نشد؛ بنابراین پژوهش حاضر کاملاً نو و بدیع است.

۱- التزام یا تعهد ادبی

تعهد ادبی که معادل انگلیسی آن «Literary Commitment» و معادل عربی آن «الإلتزام» است، (ر.ک. بعلبکی، ۱۹۹۵: ۱۵۷) عبارت است از مشغولیت ذهن ادیب یا هنرمند به امور مردم، جامعه یا حزب و اتخاذ موضع‌هایی در برابر قضایای سیاسی و دینی. (ر.ک. براده، ۲۰۰۱: ۳۲؛ مندور، بی‌تا: ۱۲۴) ادبیات متعهد برای مقابله و در برابر رویکرد و تفکر «هنر برای هنر» به وجود آمده است. (ماضی، ۱۹۸۶: ۲۲۰) در این شاخه از ادبیات، ادیب یا هنرمند به واسطه احساس تعهد در برابر مسائل انسانی و رسالتی که از این رهگذر حاصل می‌شود، قصد دارد اندیشه‌ای نوین تولید کند، یا از باوری خاص دفاع نماید و یا آن را ترویج دهد؛ (مکاریک، ۱۳۸۵: ۲۳) در نتیجه می‌توان گفت: تعهد ادبی بدین معناست که ادیب، هنر خود را ابزاری برای خدمت به اندیشه و دیدگاه انسانی معینی قرار دهد.

درباره التزام و تعهد دینی، برخی محققان بر این باوراند که هنر در آغوش اعتقادات

دینی رشد می‌کند. آنان ادبیات و هنر را تعبیری الهام‌بخش از ارزش‌های زنده و پویای جامعه می‌دانند که از نگرش دین به زندگی و روابط میان انسان با خدا، انسان با هستی و رابطه انسان‌ها با یکدیگر سرچشمه می‌گیرد. (ر.ک. اسماعیل، ۱۹۸۵: ۳۸؛ حسناوی، ۱۹۸۶: ۵؛ خلیل، ۲۰۰۷: ۶۴؛ کیلانی، ۱۹۶۳: ۵۳) تولستوی^۱ (۱۸۲۸-۱۹۱۰) و برشت^۲ (۱۸۹۸-۱۹۵۶) نیز رسالت هنر را ترویج اخلاق و خصلت‌های عالی انسانی می‌دانند. آن دو بر این باوراند که هنر جهان‌پسند همواره ملاکی ثابت و معتبر با خویش دارد و آن همان معرفت دینی و روحانی است و هدف هنر جدید، تربیت است. (ر.ک. زرین کوب، ۱۳۶۱: ۳۹؛ غنیمی هلال، ۱۹۹۸: ۱۴۲)

در واقع هیچ هنرمند مشهوری را نمی‌توان یافت که درباره عقیده خود سخن نگفته و عقیده‌اش را در آثارش ابراز نکرده باشد. عقیده، تعبیر قدیمی آن چیزی است که امروزه ایدئولوژی نامیده می‌شود؛ بنابراین، ایدئولوژی همان عقیده است و از همه این‌ها برمی‌آید که کلمه عقیده در طول تاریخ در اذهان، همواره عقیده دینی را تداعی کرده است.

۲- گذری بر زندگی نجیب کیلانی

نجیب کیلانی، ادیب مصری، در سال ۱۹۳۱ در روستای «شرشاب» از استان غربی مصر به دنیا آمد. (یعقوب، ۲۰۰۴: ۱۳۳۰) وی در سال ۱۹۵۱ به دانشگاه پزشکی قاهره راه یافت. (الکیلانی، ۱۹۸۳: ۱۱) در سال ۱۹۵۵ برای اولین بار توسط جمال عبدالناصر به دلیل فعالیت در حزب اخوان المسلمین به زندان افتاد. دومین بار در سال ۱۹۶۸ راهی زندان شد و پس از یک سال و نیم آزاد شد. (الکیلانی، ۱۹۸۵: ۲۳۱) او در زندان به دیوان محمد اقبال لاهوری، شاعر پاکستانی، دست می‌یابد و به گفته خودش، این شاعر در وجدان و عقل او تأثیر بسیاری می‌نهد؛ چراکه او برای اسلام و با اسلام زیست (ر.ک. الکیلانی، ۱۹۸۵: ۳۵) و همین آشنایی با دیدگاه اقبال باعث شد او از سال ۱۹۵۹ به سوی ادبیات اسلامی گرایش یابد. وی مدتی پس

1. Leo Tolstoy.
2. Eugen Bertold Fridrich Brecht.

از آزادی در سال ۱۹۶۸، مصر را به قصد کشورهای خلیج فارس ترک کرد. در ابتدای امر به عنوان پزشک در کویت مشغول به کار شد، سپس امارات متحده عربی را جهت اقامت برگزید. پس از بازنشستگی در سال ۱۹۹۲ و ۲۳ سال دوری از وطن به مصر بازگشت و سرانجام در سال ۱۹۹۵ در قاهره دارفانی را وداع گفت.

۳- درباره رمان لیالی ترکستان

رمان لیالی ترکستان، داستان زندگی مردم ترکستان شرقی و مبارزهای ضد استعماری آنان علیه کمونیست‌های چینی در زمان جنگ جهانی دوم است. منطقه ترکستان شرقی که دارای مردمی مسلمان و ترک‌تبار در شمال غرب چین است، همواره توسط حکومت کمونیست چین سرکوب شده و انجام مناسک اسلامی از جمله روزه گرفتن، نماز جمعه و... نیز در آن ممنوع شده است. در این میان نه تنها کشورهایایی که ادعای حمایت از حقوق بشر دارند، ساکت بوده‌اند، بلکه کشورهای مسلمانی که ادعای حمایت از مسلمانان جهان را دارند نیز بنا به منافع سیاسی و اقتصادی خود در این باره سکوت اختیار کرده‌اند.

در لیالی ترکستان مبارزات مسلمانان ترکستان شرقی با اشغالگران چینی برای آزادی و استقلالشان به تصویر کشیده شده است. اشغالگران چینی با وضع قوانین سخت و مخالف با تعالیم اسلام، سعی در از بین بردن دین و فرهنگ مسلمانان را دارند. در این رمان یکی از این قوانین سخت و معارض با تعالیم اسلام، مجبور کردن دختران مسلمان به ازدواج با چینیانی است که از لحاظ دینی با آنها تفاوت دارند. در این میان مسلمانان ترکستان شرقی نه تنها تن به این قانون مخالف با اسلام نمی‌دهند و به مبارزه با آن می‌پردازند؛ بلکه همواره به اسلام و شرایع اسلامی متعهد هستند و این تعهد و التزام در جای جای رمان و در میان شخصیت‌های رمان به چشم می‌خورد.

کیلانی در این رمان از داستانی عاشقانه و عاطفی که در اثنای رمان آورده، به عنوان عنصری اساسی در بافت رمان سودجسته و در راستای اهداف هنری به کار گرفته است و طوری آن را طرح‌ریزی کرده که این داستان عاطفی به گونه‌ای احساسی با حوادث رمان

در آمیزد و به جزئی از انقلاب مردم ترکستان علیه نظام اشغالگر چین تبدیل شود. در لیالی ترکستان حقیقت و خیال با هم درمی آمیزد. (ر.ک. العرینی، ۲۰۰۵: ۵۳) گرچه رمان از زبان «مصطفی حضرت» که شخصیتی خیالی است، روایت می شود، اما نویسنده تنها به بیان روایت صرف نمی پردازد؛ بلکه تاریخ جهاد و مبارزه واقعی ملت ترکستان را در خلال حوادث تاریخی بیان کرده و آن را با خیال هنری درمی آمیزد، بدون اینکه از حوادث واقعی فراتر رود.

۴- مصادیق التزام به اسلام و مفاهیم اسلامی در رمان

نجیب کیلانی به عنوان پیشگام رمان نویسی اسلامی، بیش از دیگر رمان نویسان، نوشته‌ها و رمان‌های خود را در خدمت دین و مسائل دینی و انسانی قرار داده است. موضوعات رمان‌های او به وضوح بیانگر التزام او به دین اسلام و اخلاق است و این تعهد، کیلانی را به دفاع از دین اسلام و آموزه‌های اسلامی و مسلمانان در نقاط مختلف جهان سوق داده است. در ادامه به برخی مصادیق و مواردی که بیانگر التزام و تعهد کیلانی به اسلام و آموزه‌های اسلامی است، اشاره می شود.

۴-۱- تحریم ازدواج با کفار

در شرع اسلام ازدواج با غیرمسلمانان و مخصوصاً با افرادی که به ادیان الهی اعتقاد ندارند، حرام است و مسلمانان از ازدواج با غیرمسلمانان نهی شده‌اند. یکی از پایه‌های اصلی رمان لیالی ترکستان نیز تحریم ازدواج با کفار است. در ابتدای رمان، کیلانی در مورد بخشنامه‌ای که فرمانده چینی صادر کرده، می گوید:

«و فی یوم من الأيام أصدر القائد الصيني منشوراً هزّ البلاد من أقصاها إلى أقصاها. هذا المنشور يلزم أي تركستاني بأن يزوج ابنته من أي صيني يتقدم لطلب يدها، برغم اختلاف العقيدة. إن الاحتلال أمر مؤقت قد يزول في يوم من الأيام، و المعركة مع العدو كرو و فر، أما أن يدوس العدو مشاعر الناس، و يحترق شرائعهم، و يسخر من دينهم فهذا أمر فوق الطاقة.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۹) (روزی فرمانده چینی بخش نامه‌ای را صادر می کند که همه کشور را تکان می دهد. این

بخش نامه مردم ترکستان را ملزم می کند که دخترانشان را، به رغم اختلاف عقیدتی، به ازدواج هر فرد چینی که از او خواستگاری می کند، در آورند. اشغالگری امری موقت است و روزی پایان می یابد و میدان مبارزه با دشمن فراز و فرود دارد؛ اما اینکه دشمن احساسات مردم را زیر پا بگذارد و اعتقاداتشان را تحقیر کرده و دینشان را مسخره کند، امری تحمل نکردنی است.) این بخش اشاره می کند به یکی از احکام اسلام که در آن ازدواج مسلمان با مشرک حرام شمرده شده است. حکمت تحریم ازدواج با مشرکان، جلوگیری از تأثیر آنان بر فرهنگ جامعه اسلامی است. درباره حفظ اعتقادات جامعه و دگرگونی تدریجی آن نمی توان بی تفاوت بود؛ به ویژه با توجه به اینکه اگر مشرکان از طریق ازدواج به درون خانه های مسلمانان راه یابند، افزون بر تأثیرپذیری فرزندان و زنان و برخی اقشار مسلمان، جامعه اسلامی گرفتار دشمن داخلی شده و با مختلط شدن نژادها و پیروان دیگر ادیان، هویت دینی آن ها به مخاطره می افتد.

۴-۲- نفی پذیرش عقاید مشرکان و مخالفت با تحقیر شرایع اسلام

کیلانی معتقد است جنگ و مبارزه فکری دشوارتر از دیگر انواع جنگ ها در طول تاریخ است و تأثیر و وسعت آن از جنگ نظامی بیشتر است. اشغالگری به واسطه نیروی جنگی مروهون امکانات نظامی است؛ اما خطرناک تر از آن جنگ فکری است؛ چراکه اشغال نظامی روزی به پایان می رسد، اما آنچه تأثیر و سرانجامش باقی می ماند، جنگ فکری است؛ زیرا بر افکار و اندیشه ها سیطره می یابد. (ر.ک. الکیلانی، ۱۹۷۸: ۶۲-۶۱) همچنین او معتقد است خطر اصلی برای امت اسلامی در سلاحي که دشمنان در اختیار دارند نیست؛ بلکه در خلل ها و ویرانی های فکری، فرهنگی و اعتقادی است که آنان در جامعه اسلامی ایجاد می کنند. (ر.ک. الکیلانی، ۱۹۷۱: ۶۴) کیلانی در این رمان به این موضوع می پردازد که اگر چه شاید بتوان اشغال سرزمین آبا و اجدادی توسط استعمارگران را تحمل کرد، اما نمی توان مداخله آن ها در زمینه اعتقادات و خصوصی ترین مسائل مردم را تحمل کرد؛ چراکه همان طور که اشاره شد، اشغال سرزمین روزی پایان می یابد، اما رهایی و آزادشدن از اشغال اعتقادات، هزینه سنگین تری خواهد داشت.

«إن احتلال الأرض لفترة ما قد يكون امرا يسهل الانتظار عليه حتى تحين الفرصة للخلاص، لكن الدخول في أخص خصوصيات الناس هكذا، والعبث بشرفهم و معتقداتهم أمر آخر يحمل طياته أشد أنواع الخطورة.» (الكيلاني، ۱۹۸۴: ۱۳) (اشغال سرزمین برای برهه‌ای از زمان، امر دشواری نیست؛ زیرا فرصت رهایی از آن فرا خواهد رسید؛ اما دخالت در خصوصی‌ترین امور مردم و اینکه شرف و اعتقادات آنان به بازیچه گرفته شود، امری دیگر است که در لایه‌های آن، خطرهای ژرف‌تری نهفته است.)

نجیب کیلانی معتقد است که ما مسلمانان در برابر گردباد اندیشه‌ای و اعتقادی بیگانگان قرار داریم و برای حمایت از کیان، موجودیت و میراث خود و پیروزی در این مبارزه حساس و سرنوشت‌ساز، راهی جز تعهد و التزام به اعتقادات اسلامی خود نداریم. (ر.ک. الکیلانی، ۱۹۷۸: ۶)

۴-۳- شهادت

شهادت به معنای کشته شدن در راه خدا است. شهادت از آموزه‌های دین اسلام است که با آموزه‌هایی دیگر همچون جهاد پیوند دارد. قرآن بارها از این آموزه یاد کرده است؛ بنا بر آیات قرآن، شهید همچون زندگان است و نباید او را مرده خواند. در روایات اسلامی شهادت بالاترین خوبی‌ها معرفی شده است. نظر به این بزرگداشت قرآن کریم از شهیدان و اهمیت آموزه شهادت در برپایی دین اسلام و دفاع از آن، شهادت از دیرباز نزد مسلمانان جایگاه ویژه‌ای داشته است. نجیب کیلانی نیز در لیالی ترکستان به موضوع شهادت پرداخته است؛ به عنوان نمونه آنجا که از زبان «مصطفی حضرت مراد» می‌نویسد:

«إذا كان لكل شيء نهاية، فلم نخاف من لقاء الله، وإذا كان مصير الشهداء هو الجنة، فلماذا نحجم عن اقتحام حقول الموت في شجاعة، كان علماؤنا في المساجد يحدثوننا أننا خير أمة أخرجت للناس.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۳۴) (اگر قرار است که هر چیزی پایانی داشته باشد، پس چرا از دیدار با پروردگاران بترسیم و اگر سرنوشت شهدا بهشت است، پس چرا مانع از این شویم که کشتزار مرگ با شجاعت، به سختی بیفتد. علمای ما در مساجد به ما گفته‌اند که ما بهترین امتی هستیم که آفریده شده است.)

«مصطفی حضرت مراد» ابراز می‌دارد که پیروزی نهایی از آن مسلمانان خواهد بود؛ چراکه اگر در راه آرمان و رهایی خویش کشته شوند، شهید شده و به لقای خداوند و بهشت برین نائل می‌شوند.

۴-۴- الهام‌پذیری از قرآن

نجیب کیلانی به دلیل آشنایی کامل با قرآن، در آثار خود بسیار از آیات قرآن بهره فراوانی برده است. وی در آثارش گاه آیات قرآنی را تضمین کرده و در برخی موارد، به شیوه تلمیح، از معانی و کلمات قرآن کریم بهره می‌گیرد. در لیالی ترکستان نیز از آیات و مفاهیم قرآنی بسیار بهره برده است؛ مثلاً پس از آنکه امیر «قومول»، فرمانده چینی را به هلاکت می‌رساند، در قصر جلسه‌ای با حضور اعیان و علما و بزرگان شهر تشکیل می‌دهد و در این رابطه بحث می‌کند. عده‌ای با بیان اینکه تعدادشان در برابر چینی‌ها بسیار اندک است و شانس برای پیروزی بر آنان ندارند، خواستار تسلیم شدن در برابر آن‌ها هستند:

«ابناء ترکستان لایمکن أن یصمدوا أمام شعب الصین الذی یربو تعداده علیهم بکثیر.»
(الکیلانی، ۱۹۸۴: ۳۷) (مردم ترکستان نمی‌توانند در برابر ملت چین که تعدادشان به مراتب بیش از آنان است، مقاومت کنند).

اما امیر «قومول» بیان می‌کند که اگر مسلمانان صدر اسلام مانند آن‌ها فکر می‌کردند، هیچ وقت اسلام پیروز نمی‌شد:

«فوالله إنَّ الاسلام ما کان لیتشر و ترفع رایة الله فی الأرض لو أنَّ المسلمین الأوائل فکروا کما تفکرون، و کأنتی بکم لم تقرأوا قول العلی الأعلى ﴿کم من فئة قليلة، غلبت فئة کثیرة باذن الله﴾ (بقره، ۲۴۹) و لکی نکره خصوصنا علی احترام دیننا، فعلینا معشر المسلمین أن تتخذ القرآن إماماً لنا، فإنه یکفل خیر الدنیا و الآخرة. و والله ما تحکم الأعداء فینا، و ملکوا رقابنا إلا لأننا تنکرنا لدیننا، و نبذنا قرآنا و راءنا ظهیرا، و إنی أعاهد الله علی أننی لن أضع سلاحی حتی ألقاه أو أتقم لدینی و بلادی، فمن کان أبواه مسلمین فلیتبعنی.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۳۸) (سوگند به خداوند که اگر مسلمانان صدر اسلام همانند شما فکر می‌کردند، اسلام گسترش نیافته و بیرق اسلام بر روی زمین به اهتزاز در نمی‌آمد؛ گویی شما سخن خداوند تبارک و تعالی را

نخوانده‌اید که می‌فرماید: «چه‌بسا گروه اندکی که بر گروه بسیار، به اذن خداوند غلبه کند»؛ بنابراین برای اینکه دشمنان را وادار به احترام به دین و آیینمان نماییم، لازم است ما مسلمانان قرآن را راهنمای خود قرار دهیم؛ چرا که در بردارنده خیر دنیا و آخرت است. خداوند دشمنان را بر ما حاکم نمی‌کند و ما را بنده آنان قرار نمی‌دهد، مگر هنگامی که ما خودمان دینمان را انکار کرده و با رویگردانی از قرآن با آن مخالفت کنیم. من با خداوند عهد می‌بندم که هرگز سلاح را بر زمین نگذارم، تا انتقام دین و سرزمینم را از دشمنان بستانم؛ پس هر کس که پدر و مادرش مسلمان است، بایستی از من پیروی کند.

این گفته‌های او در زمینه لزوم ایستادگی در مقابل اشغالگران چینی با وجود کمبود نیرو و امکانات است. وی با خطابی سرزنش‌آمیز به آنان یادآوری می‌کند که پیروزی مسلمانان صدر اسلام در جنگ‌ها، نه به دلیل تعداد افراد، بلکه به دلیل تمسک آنان به قرآن و پابندی‌شان به دین اسلام بوده است؛ بنابراین، وی برترین راه حل را در بازگشت به کتاب خدا و سنت پیامبر ﷺ و برافراشتن پرچم جهاد مقدس می‌داند.

۴-۵- به دوستی نرفتن دشمنان خدا

نجیب کیلانی معتقد است «دشمنی مارکسیسم با اسلام نیازی به اثبات ندارد. مارکسیسم دین را عقب‌ماندگی و مانعی در راه پیشرفت می‌داند» (الکیلانی، ۱۹۸۱: ۶۹-۷۰) و شاید تنها چیزی که مارکسیست‌ها و دیگر دشمنان اسلام در آن اتفاق نظر دارند، دشمنی با اسلام است. نویسنده بیان می‌کند که کشور روسیه حوادث ترکستان را به دقت دنبال می‌کرده است. روسیه از شروع درگیری‌ها استفاده کرده و تلاش می‌کند از اوضاع به وجود آمده بهره‌برداری کند. هیئتی را برای دیدار با «خواجه نیاز» اعزام می‌کند تا به آن‌ها پیشنهاد کمک بدهد. خواجه نیاز نیز با فرماندهان مبارز به بررسی این امر می‌پردازد. در گفت‌وگوی خواجه نیاز با اطرافیان، یکی از فرماندهان می‌گوید باید پیشنهادشان را بپذیریم؛ اما خواجه نیاز به عنوان رهبری سیاستمدار و بصیر می‌گوید:

«روسیا هی الأخری عدو، و قد فکرت فی مساعدتها؛ لأنها رأتنا نحقق النصر فعلاً. فهی تشد مآزبها بأرخص وأقرب طریق. و الکفر أیها الرجال ملة واحدة. الحلف الأعظم هو الحلف الذی

یضم شعبنا فی شرق البلاد و غربها، و شمالها و جنوبها. لن یکون هذا الحلف إلا فی ظل الله. ﴿یا ایها الذین آمنوا لاتتخذوا عدوی و عدوکم أولیاء﴾ (ممتحنه، ۱) و هکذا تقول کلمات الله. (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۴۳) روسیه دشمن دیگر ماست و الآن به این دلیل که می‌پندارد ما پیروز می‌شویم به فکر یاری‌رساندن به ما افتاده، تا اخبار ما را به ارزان‌ترین و نزدیک‌ترین راه به دست آورد. ای مردم، کافران همگان یکسان‌اند. پیمان‌نامه بزرگ آن است که تمامی ملت ما را در شرق و غرب و شمال و جنوب شامل شود. این پیمان فقط در سایه خداوند امکان‌پذیر است. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمنان من و دشمنان خودتان را به دوستی نگیرید» و این سخن خداوند تبارک و تعالی است).

در این گفت‌وگو، نویسنده پرده از این واقعیت تاریخی برمی‌دارد که دشمنان اسلام، پیوسته علیه مسلمانان یکپارچه بوده و هیچ‌گاه آنان را تحمل ننموده‌اند. از طرفی دیگر هرگونه اتحاد با آنان محکوم به شکست خواهد بود. در اینجا نیز نویسنده از دشمنی آشکار روس‌ها و چینی‌ها با مسلمانان ترکستان سخن می‌گوید:

«و شعبنا المسکین، شعب ترکستان، محصورین عملاقین من جهنم أحدهما روسی و الآخر صینی. و نحن تحیطنا الحراب المسمومة و المدافع و النیران. إنهم بنتهزون فرصة ضعفنا و هواننا و یحتشدون من حولنا و یثرون نعرات شعوبیة و اقلیمیة. إنهم یریدون أی شیء علی الأناکون مسلمین.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۲۰) (ملت بی‌نوا، ملت ترکستان، در میان جهنم دو غول بزرگ، یکی روسی و دیگری چینی محاصره شده است. نیزه‌های مسموم و توپ‌خانه‌ها و آتشِ آنان ما را محاصره کرده است. آن‌ها به دنبال ضعف و ناتوانی ما هستند و یکپارچه پیرامون ما حلقه زده‌اند. آنان اختلافات قومی و منطقه‌ای را در میان ما برمی‌انگیزند. آن‌ها هر چیزی می‌خواهند، جز اینکه مسلمان باشیم).

در جایی دیگر نیز از ریشه و تاریخچه دشمنی روس‌ها با مسلمانان یاد کرده، بیان می‌کند که روس‌ها در انقلاب کمونیستی‌شان از مسلمانان ضربه خورده‌اند؛ بنابراین به نفع خود می‌بینند که مسلمانان، سرکوب شده و سرزمینشان اشغال شود:

«إن هناک ألف سبب من سبب تجعلهم یطمعون فی أرضنا و أهمها هو أننا مسلمون. فالروس

فی ثورتهم الشیوعیة لم یعانوا من أحد كما عانوا من المسلمین.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۴۵-۴۶)
 هزاران دلیل وجود دارد که آن‌ها به سرزمین ما چشم طمع بدوزند و مهم‌ترین آن‌ها این است که ما مسلمان هستیم. روس‌ها در انقلاب کمونیستی‌شان، بیش از دیگر گروه‌ها و ادیان، از مسلمانان در هراس بودند.)

۴-۶- دفاع از وطن و اسلام

دفاع از وطن از نمونه‌هایی است که نجیب کیلانی به آن از دید اسلامی می‌نگرد و با فراخوانی مردم به مقابله با هجمه دشمنان، این عمل را جزء اعمال دینی به شمار می‌آورد. دفاع از وطن و دین اسلام در این رمان دو مقوله‌ای است که به هم تنیده و با هم عجین شده و در واقع دفاع از وطن همان دفاع از اسلام است. دفاع از وطن و اسلام از مضامینی است که به‌وفور در رمان گنجانده شده و اصل رمان نیز بر پایه دفاع از هویت اسلامی در برابر اشغالگرانی می‌چرخد که سعی در محو کردن و از بین بردن اعتقادات دینی ملت ترکستان شرقی دارد:

«أیها الأبطال إتنا نحارب من أجل تحرير أراضینا و نکره العدوان فی آی صورة من صورة و ندافع عن دیننا الإسلامی الحنیف، و تراثنا الحضاری العریق. إنَّ حربنا الیوم جهاد فی سبیل الله.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۱۱۷) (ای قهرمانان، ما برای آزادی سرزمینمان می‌جنگیم و از هرگونه جنگ و دشمنی بیزار هستیم، و از دین اسلامی و خدایپرستان و میراث تمدنی اصیل خود دفاع می‌کنیم. جنگ امروز ما جهاد در راه خداست.)

در پایان رمان، نویسنده بالحنی سرزنش آمیز ابراز امیدواری می‌کند که روزی کشورهای مسلمان از خواب غفلت بیدار شده و متحد شوند و مبارزه ملت مسلمان با کفار که آرزوی نابودی مسلمانان را در سر دارند، باعث آزادی و پیروزی نهایی برای مسلمانان شود:

«أیها الأصدقاء سندخل المعركة و من بقی منکم حیاً فلیحمل قصة جهادنا و عذابنا الطویل للأمم المسلمة النائمة فی الجنوب و فی المشرق و المغرب العربی و فی اندونسیا و الهند و باکستان. و قولوا لهم أن الأندلس الثانية قد سقطت فی قبضة عدو الله و الإنسان. من یدری لعل المسلمین یتقیظون فی یوم من الأيام و یجمعون شتاتهم، و تكون لهم معركة کبری یتصرون

فیها لله.» (الکیلانی، ۱۹۸۴: ۱۷۲) (ای دوستان! ما وارد جنگ می شویم. هر کس از شما که زنده ماند، داستان جهاد و رنج طولانی ما را به مسلمانان به خواب رفته در جنوب و شرق و مغرب عربی و در اندونزی و هند و پاکستان برساند. به آن‌ها بگویید که اندلس دوم به دست دشمن خدا و دشمن انسان‌ها سقوط کرد. کسی چه می‌داند، شاید روزی از روزها مسلمانان از خواب غفلت بیدار شوند و با هم متحد شده و در جنگی بزرگ برای خدا یاری رسانند).

نتیجه‌گیری

نجیب کیلانی را از جهت کثرت و تنوع آثار، می‌توان از پیش‌تازان ادبیات اسلامی معاصر و از متعهدترین نویسندگان به اسلام، به شمار آورد. او در رمان لیالی ترکستان به موضوع اشغال سرزمین مسلمانان ترکستان توسط استعمارگران چینی و روسی و مبارزات مردم ترکستان در راه آزادی می‌پردازد. با بررسی‌های انجام‌شده در لیالی ترکستان می‌توان نتیجه گرفت:

۱. نجیب کیلانی معتقد است خطر اصلی برای امت اسلامی در سلاحی که دشمنان در اختیار دارند نیست؛ بلکه در ویرانی‌های فکری و اعتقادی ایجادشده توسط آنهاست؛ چراکه تأثیرات مخرب آن، ماندگارتر و رهایی از آن صرف هزینه سنگین‌تری را در پی خواهد داشت.

۲. کیلانی بهترین راه‌حل پیش روی مسلمان در مواجهه با دشمنان اسلام را بازگشت به کتاب خدا و سنت پیامبر ﷺ و اعتقادات اسلامی و التزام به آن می‌داند.

۳. کیلانی معتقد است که هرگونه اتحاد با دشمنان، محکوم به شکست خواهد بود و تنها پیمان‌نامه و اتحادی که به نفع مسلمانان باشد، آن است که همه ملل اسلامی را در شرق و غرب و شمال و جنوب در بر بگیرد.

۴. کیلانی بالحنی سرزنش‌آمیز خطاب به کشورهای مسلمان، ابراز امیدواری می‌کند که روزی کشورهای مسلمان از خواب غفلت بیدار شده و متحد شوند و به یاری برادران مسلمان خود که زیر ظلم و ستم کافران قرار دارند، بشتابند.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

١. اسماعیل، عزالدین، ١٩٨٥، الشعر فی أطار العصر الثوری، بیروت: دار الحدائثة.
٢. برادة، محمد، ٢٠٠١، تحولات مفهوم الإلتزام فی الأدب العربی الحدیث، بیروت: دار الفکر.
٣. البعلبکی، روحی، ١٩٩٥، قاموس المورد، بیروت: دار العلم للملایین.
٤. الحسنای، محمد، ١٩٨٦، فی الأدب و الأدب الإسلامی، بیروت: الدار العلمیة.
٥. خلیل، عماد الدین، ٢٠٠٧، مدخل إلى نظریة الأدب الإسلامی، دمشق: دار ابن کثیر.
٦. زرین کوب، عبدالحسین، ١٣٦١، نقد ادبی، تهران: امیر کبیر.
٧. العرینی، عبدالله بن صالح، ٢٠٠٥، الإلتجاه الإسلامی فی أعمال نجیب الکیلانی القصصیة، الریاض: دار کنوز اشبیلیا للنشر و التوزیع.
٨. غنیمی هلال، محمد، بی تا، قضایا معاصرة فی الأدب و النقد، القاهرة: دار النهضة.
٩. الکیلانی، نجیب، ١٩٨١، أعداء الإسلامیة، ج ٢، بیروت: مؤسسة الرسالة.
١٠. _____، ١٩٦٣، الإسلامیة و المذاهب الأدبیة، طرابلس: مكتبة النور.
١١. _____، ١٩٧١، حول الدین و الدولة، بیروت: دار النفائس.
١٢. _____، ١٩٨٥، رحلتی مع الأدب الإسلامی، بیروت: مؤسسة الرسالة.
١٣. _____، ١٩٨٣، لمحات من حیاتی، ج ١، بیروت: مؤسسة الرسالة.
١٤. _____، ١٩٨٤، لیالی ترکستان، ج ٨، بیروت، دار النفائس.
١٥. _____، ١٩٧٨، نحن و الإسلام، بیروت: مؤسسة الرسالة.
١٦. الماضي، شکری عزیز، ١٩٨٦، فی نظریة الأدب، بیروت: دار الحدائثة.
١٧. محمد القاعود، حلمی، بی تا، الواقعیة الإسلامیة فی روايات نجیب الکیلانی، الریاض: رابطة الأدب الإسلامی العالمیة مكتب البلاد العربیة.
١٨. مکاریک، ایرنا، ١٣٨٥، دانش نامه نظریه های ادبی معاصر، ترجمه مهران مهاجر، ج ٢، تهران: آگه.
١٩. مندور، محمد، بی تا، معارک أدبیة، القاهرة.